

VI

Een model van macro-selectie voor bedrijfsarchieven

J.L.J.M. VAN GERWEN¹

1. Inleiding

Het industrieel erfgoed in Nederland omvat een onmetelijke hoeveelheid roerende en onroerende goederen. Ze zijn er in alle soorten en in alle staten: van glimmende koperen brouwketels tot vervallen en overwoekerde fabriekscomplexen of beschimmelde en verzuurde papieren. In 1992 is door de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur het Projectbureau Industrieel Erfgoed (PIE) opgericht. Opdracht aan het PIE luidde om in vier jaar tijd onderzoek te doen naar criteria voor het selectief behoud van monumenten van bedrijf en techniek, een verzamelbegrip voor bedrijfsgebouwen en bedrijfswoningen, machines, installaties en archieven, en voor met de industriële ontwikkeling samenhangende infrastructurele objecten zoals bruggen, gemalen, spoorwegen en watertorens. Met veel enthousiasme en inzet is het PIE begonnen met de uitvoering van een ambitieus beleids- en actieprogramma. In dit jaar (1996), het Jaar van het Industrieel Erfgoed, zullen de bouwstenen beschikbaar komen waarmee een stevig fundament kan worden gelegd voor

¹ Met speciale dank aan mevrouw drs. H.J.M. Winkelman die op 26 mei 1995 zorg droeg voor de presentatie van deze bijdrage. De tekst is grotendeels gebaseerd op de volgende publikaties: Eric Fischer en Jacques van Gerwen, 'Een model van macro-selectie voor bedrijfsarchieven' in: *Nederlands Archievenblad* 98(1994)86-101. E.J. Fischer, J.L.J.M. van Gerwen, G. Reudink, *Stap voor stap. Een proeve van macro-selectie inzake Nederlandse bedrijfsarchieven* (Amsterdam 1994), E.J. Fischer en J.L.J.M. van Gerwen, 'Bedrijfsgeschiedenis en bedrijfsarchieven. De Nederlandse stand van zaken', in: *De bedrijven en hun geheugen. Verslag van de studiedag rond bedrijfsgeschiedenis Antwerpen, 10 december 1993* (Brussel 1994) 39-69 en Jacques van Gerwen, 'Proeve van een macro-selectie van bedrijfsarchieven' in: *Verslag van de studiedag Aquisitie 13 oktober 1994* (Rotterdam: CANNet 1995) 20-30.

een cultuurbeleid dat het behoud van monumenten van bedrijf en techniek, waaronder de bedrijfsarchieven, veiligstelt.

In opdracht van het PIE heeft het NEHA zich gebogen over de vraag: is er een algemeen toepasbare selectiemethode te ontwikkelen met behulp waarvan een lijst van bedrijfsarchieven van nationaal belang kan worden samengesteld? En zo ja, welke (soorten) criteria kunnen worden gehanteerd bij het selectief behoud van bedrijfsarchieven? Alvorens deze vragen te beantwoorden zal in het kort de noodzaak van een planmatige selectie van bedrijfsarchieven worden toegelicht.

In de *Nota Archiefbeleid* uit 1985 constateerde de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur dat overheidsarchieven een te fragmentarisch en te eenzijdig beeld geven van historisch-maatschappelijke ontwikkelingen. En dat derhalve particuliere archieven van personen, families, bedrijven, kerken en verenigingen waardevolle bronnen kunnen zijn voor de kennis van onze geschiedenis en cultuur. Eén van zijn aanbevelingen luidde dan ook dat het selectie- en acquisitiebeleid van het openbaar archiefwezen zich *eveneens* dient te richten op de verwerking van deze particuliere archieven.²

Het bedrijfsleven behoort tot de vele particuliere archiefvormers. Momenteel staan bij de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland ruim 700.000 ondernemingen geregistreerd. Slechts 10.000 daarvan zijn te beschouwen als grootbedrijven, dat wil zeggen ondernemingen met meer dan 50 werknemers. De rest valt in de categorie midden- en kleinbedrijf. Hierbij gaat het overigens alleen nog maar over de ondernemingen die er op dit moment zijn. Het aantal ondernemingen dat ooit in Nederland heeft bestaan, kan zeker op twee miljoen worden geschat. Zoveel ondernemingen, zoveel archiefvormers, zoveel bedrijfsarchieven...

Wanneer gemakshalve wordt aangenomen dat een bedrijfsarchief gemiddeld één strekkende meter omvat, dan betekent dit dat de totale omvang van de archieven van de huidige ondernemingen 700 strekkende kilometer bedraagt, een omvang die overeenkomt met anderhalf maal de huidige capaciteit van alle overheidsarchiefdiensten in Nederland tezamen! Hiermee is meteen de omvang van het probleem geschetst en daarmee de noodzaak aangegeven tot het vinden van oplossingen. Selectie is hard nodig.

2 Het rijksbeleid ten aanzien van particuliere archieven werd ruim tien jaar eerder - in 1971 - verwoord in een advies van de Archiefraad. Hierin wordt gesteld dat bepaalde particuliere archieven behoren: 'tot die cultuurgoederen waarvan instandhouding in het belang van de gemeenschap is; de behartiging van dat belang kan door de overheid tot haar taak worden gerekend, wanneer degene die daarvoor primair verantwoordelijk is, niet in staat blijkt te zijn deze verantwoordelijkheid in voldoende mate te dragen.'

2. Selectie en registratie

Het is algemeen bekend dat de middelen voor behoud, beheer en ontsluiting van bedrijfsarchieven - zowel bij particuliere beheerders als bij openbare archiefbewaarplaatsen - beperkt zijn. Vanwege die beperking is het zaak alle selectie- en acquisitie-activiteiten te richten op het behoud van de historisch meest representatieve archieven. Daarbij is het hanteren van een acquisitieplan met duidelijke selectiecriteria onontbeerlijk. Op zichzelf klinkt dit logisch en vanzelfsprekend. Het is het echter niet. Hoewel de grote voordelen van een acquisitieplan als een intern en extern beleidsinstrument wordt onderkend, wordt het in de praktijk maar spaarzaam gehanteerd.³

De acquisitie van particuliere (bedrijfs-)archieven verloopt dikwijls op incidentele en passieve wijze. Zonder een duidelijk vooropgezet plan wordt ad hoc een keuze uit het aanbod gemaakt. Doordat het toeval een onevenredig grote rol speelt, zijn onevenwichtig samengestelde bestanden met veel doublures en hiaten ontstaan. Dat geldt ook voor bedrijfsarchieven. Het bestand aan bewaard gebleven bedrijfsarchieven is uitermate onevenwichtig van samenstelling, niet alleen wat betreft de verdeling over de bedrijfstakken, maar ook wat betreft de spreiding over het groot-, midden- en kleinbedrijf en de spreiding in de tijd.

Zowel in de binnen- als buitenlandse literatuur over selectie bestaat consensus over de noodzaak eerst een terreinverkenning te verrichten - dat wil zeggen het registreren van bewaard gebleven bedrijfsarchieven - alvorens een zinvolle macro- en micro-selectie kan worden uitgevoerd. J.A.M.Y. Bos-Rops en P.W.J. den Otter stelden het in 1987 aldus: 'De totstandkoming van een gedetailleerde en systematische registratie, een centraal register van bedrijfsarchieven in Nederland is een absolute noodzakelijkheid. Zonder een dergelijk hulpmiddel is het vrijwel niet mogelijk tot een selectieve en planmatige aanpak van de acquisitie te komen'.⁴ De noodzaak tot een planmatige registratie werd nog eens onderstreept door H. van den Eerenbeemt met zijn bijdrage 'Bestek 1989: een uitdaging aan het NEHA (1914-1989); een nationale aanpak van bedrijfsarchieven en bedrijfsge-

3 Illustratief in dit verband zijn de enquête-resultaten van CANnet, netwerk voor categorale archiefbeherende instellingen in Nederland. In totaal werden 27 instellingen aangeschreven met vragen over hun acquisitie-activiteiten en de daarbij gevolgde aanpak. De respons bedroeg 50%. Zes instellingen maakte geen gebruik van een acquisitieplan; 7 instellingen hebben wel een plan of hebben een plan in de maak. Het hebben van een plan blijkt echter geen garantie te zijn voor het hanteren van een dergelijk plan in de praktijk (Zie: *Verslag van de studiedag Acquisitie 13 oktober 1994* (Rotterdam: CANNet 1995) 5-9).

4 J.A.M.Y. Bos-Rops en P.W.J. den Otter, 'Kiezen uit overvloed. De acquisitie van bedrijfsarchieven' in: *Nederlands Archiefblad* 91(1987) 113-114. Zie ook *Het industrieel erfgoed en de kunst van het vernietigen* 21, bijlage VII 48-52.

schiedenis gevraagd!' In dit bestek schetst hij de contouren voor een dubbel masterplan: een voor de registratie, indentificatie en ontsluiting van bedrijfsarchieven en een voor de bestudering van bedrijfstakken.⁵

In de jaren '70 heeft het NEHA de eerste plannen ontwikkeld voor het opzetten van een registratie van bedrijfsarchieven in beheer bij openbare archiefbewaarplaatsen.⁶ Vanaf de jaren '80 is tegelijkertijd een toenemende acquisitie-activiteit van bedrijfsarchieven waar te nemen. Het Rijksarchief in Overijssel legt een grote belangstelling aan de dag voor het opsporen en acquireren van bedrijfsarchieven van textielondernemingen. Daarnaast heeft deze archiefdienst in de jaren 1982 en 1983 een gerichte actie op touw gezet om archieven van landbouworganisaties op te sporen en acquireren.⁷ De Rijksarchieven in Utrecht en Friesland en de gemeentearchieven in Den Haag en Amsterdam hebben eveneens met behulp van enquêtes getracht zicht te krijgen op bewaard gebleven bedrijfsarchieven in hun werkingsgebied.⁸ Ook individuele onderzoekers hebben ten behoeve van bedrijfstakstudies archievenoverzichten samengesteld.⁹

Met financiële steun van de Kamers van Koophandel en Fabrieken, het Nederlands Instituut voor het Bank- en Effectenbedrijf (NIBE) en het Verbond van Verzekeraars heeft het NEHA in de loop van de jaren '80 - naast de passieve registratie - een begin gemaakt met de actieve registratie: de registratie van bedrijfsarchieven die door de ondernemingen zelf worden beheerd. Deze registratie-activiteiten re-

5 H.F.J.M. van den Eerenbeemt, in: *Bedrijfsarchieven. Beschouwingen over acquisitie, beheer en gebruik* (Amsterdam 1989) 64-68.

6 Deze plannen resulteerden in 1975 in de uitgave van E.P. de Booy en A.J. Looijenga, *Overzicht van archieven van particuliere ondernemingen berusten in openbare archiefbewaarplaatsen* (Amsterdam/Den Haag 1975). In 1979 verscheen hiervan een bijgewerkte herdruk.

7 B. Hijma, 'De acquisitie van agrarische archieven. Een campagne van het Rijksarchief in Overijssel', in: *Nederlands Archiefblad* 90 (1986)3 204-213.

8 Zie onder meer het rapport van H. Janssen, Akquisitie van bedrijfsarchieven door het Rijksarchief in de Provincie Utrecht (RAU), juni 1986. Als bijdrage aan 'Het Jaar van het Industrieel Erfgoed' zal het Rijksarchief Utrecht in 1996 een onderzoeksgids van bedrijfsarchieven in de provincie Utrecht uitbrengen (zie: *BARN-Berichten nummer 7, 1 april 1996*).

9 Voorbeelden hiervan zijn: Duparc, H.J.A. en A. de Pater, 'De archivalia op het gebied van de Nederlandse spoor- en tramwegen', in: *Economisch-Historisch Jaarboek XXXII 1967-1968* (Amsterdam NEHA 1968), W.H.P.M. van Hooff, *De Nederlandse machinefabrieken 1825-1914. Overzicht en bibliografie* (Amsterdam: NEHA 1990 derde druk) en B.W. de Vries, *From peddlars to textile barons. The economic development of a Jewish minority group in the Netherlands* (Amsterdam 1989).

sulterden in een drietal bronnenoverzichten voor het bank- en verzekeringswezen en een overzicht voor de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland.¹⁰

Op basis van deze ervaringen heeft het NEHA eind 1989 het initiatief genomen om de historische bedrijfsarchieven van de 10.000 grootste Nederlandse ondernemingen te traceren.¹¹ Hiervoor zijn met behulp van de gegevens van de NV Data-bank van de Kamers van Koophandel en Fabrieken middelgrote en grote bedrijven geselecteerd evenwichtig verdeeld over alle bedrijfstakken. Deze registratie-activiteiten hebben een driedelig doel. In de eerste plaats het bieden van een hulpmiddel bij de acquisitie door het openbaar archiefwezen. In de tweede plaats onderzoekers een apparaat in handen te geven waarmee ze snel de verblijfplaats, omvang, inhoud en toegankelijkheid van een bedrijfsarchief kunnen vaststellen. En niet in de laatste plaats ‘zendingsarbeid’ onder ondernemend Nederland om de aandacht te vestigen op de cultuur-historische waarde van hun bedrijfsarchieven.¹²

Eind 1993 bedroeg het aantal geregistreerde bedrijfsarchieven in het *BedrijfsArchieven Register van het NEHA (BARN)* 4.805 (zie tabel 1). Momenteel bedraagt dit aantal ruim 5.500.

Hierbij gaat het zowel om bedrijfsarchieven in beheer bij het openbare archiefwezen als om archieven die door de ondernemingen zelf worden beheerd. In de reeks *Historische Bedrijfsarchieven* zijn inmiddels zestien delen verschenen. De geregistreerde bedrijfsarchieven zijn per bedrijfstak gerubriceerd en beschreven. Het zoeken naar een bedrijfsarchief is daarmee teruggebracht tot het inzien van een overzichtelijke twintig centimeter op de boekenplank. In iedere publikatie is tevens een beknopte historische inleiding van de betreffende branche opgenomen. Daarnaast is in elk deel een lijst opgenomen van ondernemingen die van groot belang zijn geweest voor de ontwikkeling van een bedrijfstak maar waarvan (nog)

10 J.L.J.M. van Gerwen, *Bronnenoverzicht voor de bestudering van het Nederlandse bankwezen in de 19e en 20e eeuw* (Amsterdam: NEHA 1986). B.P.A. Gales en J.L.J.M. van Gerwen, *Sporen van leven en schade. Een geschiedenis en bronnenoverzicht van het Nederlandse verzekeringswezen* (Amsterdam: NEHA 1988). J.L.J.M. van Gerwen, J.J. See-gers en S.W. Verstege, *Mercurius' Erfenis. Een geschiedenis en bronnenoverzicht van de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland* (Amsterdam: NEHA 1990).

11 De uitvoering van dit grootschalige registratieproject was mogelijk dank zij de financiële steun van de overheid (Ministeries van Onderwijs & Wetenschappen en Welzijn, Volkshuisvesting en Cultuur) en het bedrijfsleven (het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) en het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond (NCW) en een groot aantal branche-organisaties).

12 Marti Huetink, ‘BedrijfsArchieven Register van het NEHA (BARN)’ in: *Nederlands Archiefblad* 95(1991)3, 275-280. Met de nog steeds verschijnende *BARN-Berichten*, die onder meer integraal worden opgenomen in *Nieuws voor Archieven*, kunnen geïnteresseerden het verloop van het BARN-project op de voet volgen.

Tabel 1. *Overzicht van door het BARN geregistreeerde bedrijfsarchieven onderverdeeld naar bedrijfsklassen op basis van de Standaard Bedrijfs Indeling (SBI) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)*¹³

SBI-code	Bedrijfsklasse	Aantal
11	Kolenmijnbouw	12
12	Aardolie- en aardgaswinning en -exploratie	5
19	Overige delfstoffenwinning	47
20/21	Voedings- en genotmiddelenindustrie	567
22	Textielindustrie	308
23	Kledingindustrie	68
24	Leder-, schoen- e.a. lederwarenindustrie	32
25	Hout- en meubelindustrie	108
26	Papier- en papierwarenindustrie	90
27	Grafische industrie, uitgeverijen	314
28	Aardolie-industrie	8
29	Chemische industrie	163
30	Kunstmatige en synthetische garen- en vezelind.	1
31	Rubber- en kunststofverwerkende industrie	36
32	Bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie	171
33	Basis metaalindustrie	25
34	Metaalproduktenindustrie	195
35	Machine-industrie	107
36	Elektrotechnische industrie	28
37	Transportmiddelenindustrie	95
40	Openbare nutsbedrijven	319
51	Bouwnijverheid	225
52	Bouwinstallatiebedrijven	55
61/62	Groothandel	497
63/64	Tussenpersonen in de handel	19
65/66	Detailhandel	369
71	Spoorwegen	45
72	Wegvervoer	305
73	Zeevaart	90
74	Binnenvaart	74
75	Luchtvaart	16
76	Hulpbedrijven van het vervoer	85
77	Communicatiebedrijven	19
81	Bankwezen	307
	Totaal	4.805

13 Len Winkelman, 'Eerste fase BARN-project voltooid!' in: *BARN Berichten* (NEHA Amsterdam no. 5, 28 oktober 1993). Uit praktische overwegingen zijn in dit overzicht de

geen gegevens over het archief bekend zijn. Het kan hierbij zowel gaan om inmiddels opgeheven bedrijven als om nog bestaande ondernemingen.

Bijna 60% van de geregisteerde bedrijfsarchieven of delen daarvan zijn in beheer bij het openbaar archiefwezen. Wat de omvang betreft, is - indien de categorie 'onbekend' buiten beschouwing wordt gelaten - bijna 60% van de geregistreerde archieven kleiner dan 10 strekkende meter. Het openbaar archiefwezen beheert overwegend archieven met een omvang kleiner dan 10 strekkende meter namelijk 1.566; 362 archieven hebben een omvang gelijk aan of groter dan 10 strekkende meter. Voor de omvang van archieven in particulier beheer geldt het tegenovergestelde: 432 archieven zijn kleiner dan 10 meter en 970 archieven hebben een omvang groter dan 10 meter. In veel gevallen zal bij de archieven die door het openbaar archiefwezen worden beheerd naast de 'natuurlijke' selectie een archivalistisch verantwoorde schoning hebben plaatsgevonden. Dit zal in veel mindere mate het geval zijn bij bedrijfsarchieven in particulier beheer.

Hoewel de eerste verantwoordelijkheid voor het in goede en geordende staat bewaren van (historische) bedrijfsarchieven berust bij de archiefvormer is het in de meeste gevallen wenselijk dat deze worden ondergebracht bij openbare archiefbewaarplaatsen. Hier zijn immers de faciliteiten aanwezig voor een professionele ontsluiting, beheer en ter beschikkingstelling. Een financiële bijdrage van het bedrijfsleven voor het gebruik maken van deze faciliteiten is dan ook billijk. Bovendien kunnen in archiefinstellingen en documentatiecentra bedrijfsarchieven in samenhang met andere economisch-historische bronnen worden onderzocht. Slechts enkele grote ondernemingen hebben een professionele archiefdienst die ook zorg kan dragen voor een verantwoord beheer van het historisch archief.

3. Macro-selectie

Het NEHA heeft de resultaten van het onderzoek naar de selectieproblematiek van bedrijfsarchieven vastgelegd in *Stap voor stap; een proeve van macro-selectie inzake Nederlandse bedrijfsarchieven in acht stappen*.¹⁴ Doel van deze studie was het ontwikkelen van een systematische en algemeen toepasbare methode voor macro-selectie van negentiende en twintigste-eeuwse Nederlandse bedrijfsarchieven. Onder verantwoorde macro-selectie wordt verstaan, dat men uit de overvloed aan bedrijfsarchieven zodanige keuzen maakt dat met de uiteindelijk geselecteerde archieven een representatieve beschrijving en verklaring gegeven kan worden

bedrijfsarchieven van 382 verzekeringsmaatschappijen, gevolmachtigden en tussenpersonen buiten beschouwing gelaten.

14 E.J. Fischer, J.L.J.M. van Gerwen, G. Reudink, *Stap voor stap. Een proeve van macro-selectie inzake Nederlandse bedrijfsarchieven* (Amsterdam: NEHA 1994).

van gebeurtenissen en ontwikkelingen in het bedrijfsleven en van het bedrijfsleven in relatie tot zijn omgeving.

Bij het ontwikkelen van een methode voor macro-selectie heeft het NEHA een tweetal voorwaarden gesteld:

1. de methode dient algemeen toepasbaar te zijn, dat wil zeggen dat de methode zodanige richtlijnen biedt dat iedere archivaris op soortgelijke wijze kan komen tot een bijdrage aan het proces van systematische en verantwoorde macro-selectie.
2. de methode dient rekening te houden met de bestaande structuur van het archiefwezen (rijksarchiefdienst, streek-archieven en -archivariaten, gemeentelijke archiefdiensten en categorale instellingen) en de daaruit voortvloeiende verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden ten aanzien van het behoud en beheer van bedrijfsarchieven.

Bij het doornemen van nationale en internationale literatuur valt op dat het belang van macro-selectie weliswaar wordt onderkend, maar dat nauwelijks of geen instrumenten geboden worden die de archivaris in staat stellen een systematisch verantwoorde keuze te maken. Aan de vakliteratuur zijn, ten aanzien van macro-selectie van bedrijfsarchieven, geen operationele criteria te ontleen. Een soortgelijke opmerking kan worden gemaakt met betrekking tot de mogelijkheid selectiecriteria af te leiden uit het feitelijk *gebruik* van bedrijfsarchieven. Een dergelijke exercitie leidt niet tot bruikbare instrumenten voor verantwoorde macro-selectie.

In het door het NEHA ontwikkelde model wordt een tweetal categorieën selectie-criteria gehanteerd. De eerste categorie is kwantitatief van aard en bepaalt het economisch belang van een bedrijfstak, branche of bedrijf voor het nationale, regionale en plaatselijke niveau. Met behulp van beroeps- en bedrijfstellingen is het relatieve belang vastgesteld van de afzonderlijke bedrijfstakken in de economische ontwikkeling van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw. Het grote voordeel van deze tellingen is dat zij uniforme en daarmee onderling vergelijkbare gegevens bevatten op zowel plaatselijk, regionaal als op landelijk niveau. Andere criteria zoals de toegevoegde waarde, omzetgegevens, balanstotalen en dergelijke zijn voornamelijk niet te hanteren omdat deze gegevens niet beschikbaar zijn voor de hele periode, noch voor de afzonderlijke ondernemingen.¹⁵

De tweede categorie criteria is kwalitatief van aard en wordt afgeleid uit de *functie* van de onderneming en de *plaats* die een bedrijfstak, branche of onderne-

15 Op termijn kunnen deze gegevens wellicht worden verfijnd met de resultaten van het onderzoek dat wordt verricht binnen het kader van het Nationale Rekeningen-project.

ming inneemt in het proces van voortbrenging. Literatuur¹⁶ en archiefmateriaal betreffende de verschillende branches en ondernemingen geven een goed inzicht in, bij voorbeeld, ontwikkelingen op het gebied van inkoop, organisatie van de productie, productieprocessen en -techniek, afzet, winst en kapitaalvorming.

4. Het 8-stappenplan

Kort samengevat komt ons voorstel op het volgende neer:

1. Deel de beroepsbevolking van Nederland op verschillende tijdstippen in naar de afzonderlijke bedrijfstakken. Aldus kan een historisch-statistisch beeld worden geschetst van de ontwikkeling van de economische structuur van Nederland en daarmee van het relatieve belang van de verschillende bedrijfstakken en branches in de nationale economie.
2. Bepaal vervolgens het provinciale, regionale en plaatselijke belang van de verschillende bedrijfstakken, -klassen en -groepen zodat een historisch-statistisch beeld gegeven wordt van de economische structuur van provincies en gemeenten in genoemde jaren en het relatieve belang van de verschillende bedrijfstakken, -klassen en -groepen.
3. Bepaal aan de hand van de uitkomsten van voorgaande stappen welke bedrijfstakken, -klassen en -groepen van zodanig nationaal, regionaal en plaatselijk gewicht zijn, dat archieven van ondernemingen uit die bedrijfstakken, -klassen en -groepen in beginsel voor behoud in aanmerking komen.
4. Bepaal aan de hand van kwalitatieve criteria (ontleend aan de functie van ondernemingen en de specifieke geschiedenis van de afzonderlijke bedrijfstakken, -klassen, -groepen en ondernemingen) en het economisch belang van de bedrijfstak, -klasse, -groep en/of onderneming voor regio en plaats:
 - het *aantal* ondernemingsarchieven dat (tenminste) bewaard zou moeten blijven;
 - het *soort* ondernemingen dat als representatief voor een (onderdeel van een) bedrijfstak, -klasse of -groep mag worden beschouwd.

16 Bedrijfshistorische studies en bedrijfstakstudies vormen de basis voor het distilleren van kwalitatieve selectiecriteria. Ook de inmiddels voltooide reeks *Geschiedenis van de Techniek in Nederland 1800-1890* evenals de resultaten van het onderzoek naar de Geschiedenis van de Techniek in de twintigste eeuw kunnen hierbij van groot nut zijn.

5. Bepaal met behulp van de statistisch vastgestelde geografische concentraties welke ondernemingen in de bedrijfstak, -klasse of -groep van onderzoek werkzaam zijn geweest.
6. Onderzoek of van de in (5) geselecteerde ondernemingen archiefmateriaal bewaard is gebleven: reeds gedeponerd of nog in handen van particulieren.
7. Voer een zogenaamde micro-toetsing uit op de archieven die voor behoud in aanmerking komen met als ingang de ontwikkelde selectiecriteria van de tweede soort (kwalitatieve criteria).
Bij deze micro-toetsing dient afgezien van het zojuist genoemde criterium, het criterium 'kwaliteit' (lees: volledigheid van het archief in samenhang met de periode waarop het archief betrekking heeft) te worden meegewogen.
8. Afhankelijk van de uitkomsten van de stappen 6 en 7 zal moeten worden bepaald of de geselecteerde archieven aan de belangrijkste desiderata voldoen en zo dit niet het geval is, zullen nieuwe bedrijfsarchieven aan de lijst dienen te worden toegevoegd, waarop wederom de stappen 6 en 7 worden toegepast.

Doel van dit stappenplan is aan iedere archivaris, die in zijn of haar regio verantwoordelijk is voor de acquisitie van bedrijfsarchieven, een handzame methode te bieden die - mits consequent toegepast - leidt tot verantwoorde macro-selectie en die geheel past binnen een nationaal vast te stellen beleid op dit gebied.

5. Toetsing

Om te bekijken of de ontwikkelde methode ook in de praktijk werkt, is deze methode toegepast op de Nederlandse textielnijverheid. Daartoe is in de eerste plaats een statistisch overzicht gemaakt van de ontwikkeling van de Nederlandse beroepsbevolking uitgesplitst naar de afzonderlijke bedrijfstakken en per provincie. Daarbij is gebruik gemaakt van drie meetpunten 1889, 1930 en 1963. Het zal duidelijk zijn dat dit statistische overzicht verder kan worden verfijnd door meer beroeps- en bedrijfstellingen en andere bronnen zoals nijverheidssatistieken in het onderzoek te betrekken. Tabel 2 bevat gegevens die een indruk geven van het belang van de textielindustrie in de negentiende en twintigste eeuw.

Tabel 2. *Werkgelegenheid in de Nederlandse textielindustrie in relatie tot de Nederlandse beroepsbevolking en in relatie tot werkgelegenheid in de industriële en ambachtelijke sector (1889, 1930 en 1963)*

Jaar	1889	1930	1963
Textiel	44.730	92.036	107.428
Industrie + Ambacht	373.370	714.825	1.392.694
Totaal	1.652.666	1.875.006	3.418.543

In 1889 maakte de werkgelegenheid in de textielindustrie ruim 12% uit van de totale werkgelegenheid in de sector 'industrie en ambacht'; in 1930 en 1963 bedroegen deze percentages respectievelijk 13 en 8. Zonder enige terughoudendheid kan derhalve worden gesteld dat de textielnijverheid van groot belang is geweest voor de economische ontwikkeling van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw.

De textielindustrie omvat meerdere branches. In tabel 3 is een overzicht gegeven van het belang van de verschillende textielbranches in de doorsnedejaren.

Tabel 3. *Procentuele verdeling van de arbeiders in de Nederlandse textielnijverheid per bedrijfsgroep (1889, 1930 en 1963)*

	SBI-code	1889	1930	1963
<i>Wolindustrie</i>	221	18.4	12.0	17.4
<i>Katoenindustrie</i>	222	50.8	50.2	39.4
Tricot- en kousenindustrie	223	2.2	16.0	17.4
Textielveredelingsindustrie	224	2.6	4.0	6.9
Tapijt- en vloermattenindustrie	225	1.8	2.9	4.9
Linoleum- en viltzeilindustrie	226	1.0	2.3	
Textielwarenindustrie	227	4.3	3.3	2.6
Overige textielindustrie	229	20.0	10.7	9.0
Textielindustrie totaal		100.1	100.1	99.9

Uit de cijfers in tabel 3 is duidelijk af te lezen dat de bedrijfsgroepen wol en katoen (respectievelijk 221 en 222) samen in de negentiende eeuw circa 70% van alle textielarbeiders werk boden. In de twintigste eeuw daalde dit percentage tot

circa 60. Was de textielindustrie belangrijk vanuit macro-economische optiek, nog belangrijker was deze nijverheid voor bepaalde regio's in Nederland. De textielindustrie was namelijk geenszins evenwichtig over Nederland verspreid zoals duidelijk wordt uit de cijfers in tabel 4.

Tabel 4. *Provinciale spreiding van de werkgelegenheid in de Nederlandse textielindustrie in 1889, 1930 en 1963*

Jaar	1889	1930	1963
Gr	677	1.806	1.409
Fr	553	449	906
Dr	236	130	1.167
Ov	14.069	37.551	39.996
Ge	2.046	11.672	7.767
Utr	1.298	2.820	4.441
NH	2.766	6.296	6.107
ZH	8.444	7.776	5.035
Ze	727	808	2.642
NB	12.476	22.136	31.975
Li	1.438	592	3.853
Ned	44.730	92.036	105.301

In 1889 was ruim 59% van de werkgelegenheid in de textiel geconcentreerd in slechts twee provincies, namelijk Overijssel en Noord-Brabant. Dit aandeel nam toe tot 68% in 1963. Dat het met name de *katoen*industrie was die in Overijssel het grootste aantal handen in de textielnijverheid werk bood, blijkt uit de cijfers in tabel 5: 91% en 75% in respectievelijk 1889 en 1930.

Tabel 5. *Aantal textielarbeiders in Overijssel verdeeld naar bedrijfsgroep in 1889 en 1930*

SBI-code	1889	1930
221	251	1.034
222	12.831	28.140
223	125	2.600
224	257	1.923
225	166	431
226	0	0
227	82	271
229	357	2.941
Totaal	14.069	37.551

Op basis van het gehanteerde kwantitatieve criterium komen - vanuit *nationale* optiek wat de textielnijverheid betreft - voor macro-selectie vooral katoen- en wolondernemingen in aanmerking. In deze toetsing beperken wij ons tot de Overijsselse katoennijverheid. Uit onderzoek naar de belangrijkste ontwikkelingen van de Overijsselse katoennijverheid zijn vervolgens kwalitatieve criteria gedistilleerd, die ons inziens naast de kwantitatieve criteria een rol dienen te spelen bij de macro-selectie. Daarbij gaat het vooral om de afzetmarkt, de plaats in de bedrijfskolom, de bedrijfsomvang, de soorten produkten en de vestigingsplaats (zie schema 1).

Schema 1. *Kwalitatieve criteria bij de bepaling van het aantal bedrijfsarchieven van katoenondernemingen van nationaal belang*

<i>Afzetmarkt</i>	<i>Bedrijfskolom</i>	<i>Bedrijfs-</i>	<i>Produkt</i> <i>omvang</i>	<i>Locatie in Twente</i>
Nederland	Single Wever	Klein	Bont	West
Nederlands Oost-Indië	Single Spinner	Middel	Wit/kleur	Centrum
Buitenland	Geïntegreerd bedrijf	Groot	Bijzondere kwaliteiten	Oost
Combinatie	Finish			

Op basis van deze combinatie zou, vanuit de nationale optiek bezien, in ieder geval twaalf bedrijfsarchieven van Overijsselse katoenondernemingen gekozen moeten worden (zie schema 2).

Schema 2. *Gewenst aantal bedrijfsarchieven van katoenondernemingen van nationaal belang*

2 single spinners

2 blekerij/finish bedrijven

Het BedrijfsArchievenRegister van het NEHA (BARN) bevat gegevens over 55 (combinaties van) Overijsselse katoenspinnerijen, weverijen en finishing bedrijven, waarvan de archieven in openbare bewaarplaatsen zijn ondergebracht. Vijf en twintig hiervan zijn single wever. Daarnaast zijn er acht single spinners, zestien geïntegreerde spinnerij-weverij-bedrijven en zes textielveredelingsbedrijven. Op het eerste gezicht kan dus met recht van 'kiezen uit overvloed' gesproken worden. Te meer daar ook de centra van de Overijsselse katoenindustrie, Enschede, Hengelo, Almelo, Borne, Oldenzaal en Nijverdal, ruimschoots vertegenwoordigd zijn. Het feit dat de archiefvormers representatief voor de Overijsselse katoenindustrie genoemd kunnen worden, is echter niet voldoende. De archieven moeten ook aan bepaalde inhoudelijke criteria voldoen. Een bedrijf kan voor de Nederlandse textielgeschiedenis nog zó interessant zijn, als de nagelaten archiefstukken geen goede weergave geven van (vrijwel) alle aspecten van het bedrijfsverleden, kan aan het bewaard gebleven materiaal maar een beperkte waarde worden toegekend.

Om vast te stellen of in de beschikbare archieven de verschillende aspecten van het bedrijfsleven goed tot hun recht komen, is een *micro-toetsing* uitgevoerd. Uitgangspunt hierbij vormt de opsomming van soorten archiefbescheiden. Standaardisatie vond plaats door middel van het indelingsschema 'micro-toetsing', waarin de volgende categorieën worden onderscheiden:

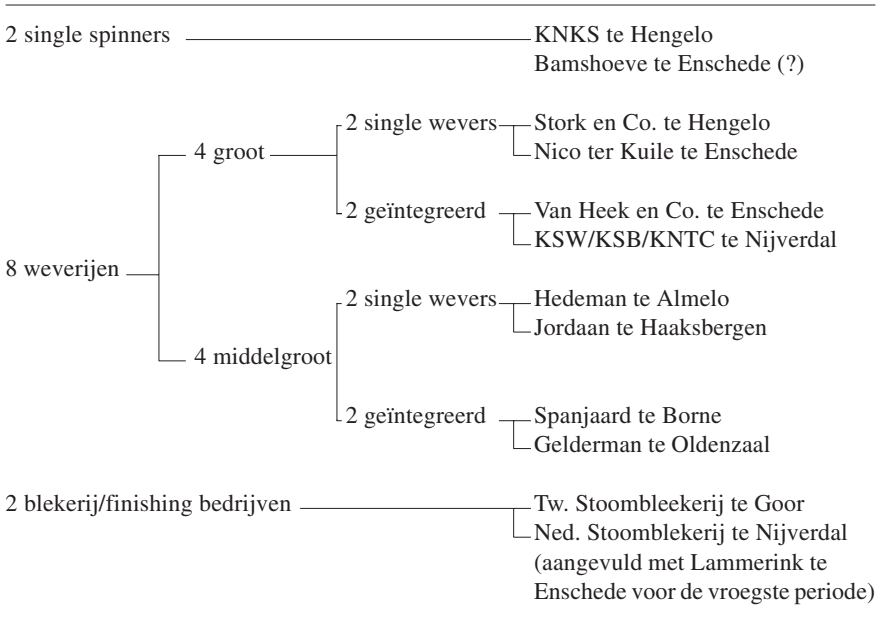
1. notulen en andere vergaderstukken;
2. correspondentie;
3. jaarverslagen;
4. stukken betreffende de bedrijfsvorm;
5. stukken betreffende eigendommen;
6. stukken betreffende het personeel;
7. stukken betreffende financiën;
8. stukken betreffende jubilea;
9. stukken betreffende de inkoop;
10. stukken betreffende research;
11. stukken betreffende de productie;
12. stukken betreffende de verkoop;
13. stukken betreffende samenwerking, deelnemingen e.d.;
14. documentatie e.d.

Met behulp van deze lijst zijn van alle beschikbare archieven van Overijsselse katoenindustriebedrijven globale inventarissen samengesteld. Vervolgens is bekeken voor welke categorieën relevant materiaal beschikbaar is en wel verdeeld over vier periodes: de eerste en tweede helft van de negentiende eeuw, en de twintigste eeuw vóór en na de Tweede Wereldoorlog. Aanwezig fotomateriaal is hierbij als aparte (vijftiende) categorie gerekend. Van de resultaten van deze exercitie is per archief een grafische voorstelling gemaakt, waarvan de x-as door de vier periodes gevormd wordt, en de y-as het aantal categorieën weergeeft, waarvan in de betreffende periode archiefmateriaal aangetroffen is. Met deze grafische voorstellingen kan in één oogopslag een indruk worden gegeven van de inhoudelijke rijkdom van een archief. Uiteindelijk heeft de kwantitatieve en kwalitatieve selectie in combinatie met de micro-toetsing de volgende lijst van bedrijfsarchieven opgeleverd die ons inziens het predikaat 'van nationaal belang' verdienen (zie schema 3).

Zoals gezegd zijn wij niet alleen op zoek naar bedrijfsarchieven van nationaal belang. Ons model voorziet er eveneens in dat bedrijfsarchieven van regionaal of plaatselijk belang worden getraceerd. Voor een drietal doorsnedejaren (1874, 1930 en 1963) is een inventarisatie gemaakt van 50 gemeenten waarin de textielnijverheid een vooraanstaande plaats innam. Uit deze gegevens kan worden afgeleid dat bijvoorbeeld in 1930 in niet meer dan 10 gemeenten 50% van alle textielarbeiders werkzaam waren. Tweederde van alle textielarbeiders was werkzaam in 20 gemeenten. Uit deze gegevens blijkt bijvoorbeeld dat in een stad als Goor in 1930 803 textielarbeiders werkzaam waren in twee textiel fabrieken op een totale gemeentelijke beroepsbevolking van bijna 1.600 personen. Met andere woorden: ruim de helft van de beroepsbevolking was direct afhankelijk van de textiel.

Met behulp van deze gegevens kan heel gericht worden gezocht naar ondernemingen die in die gemeenten hebben bestaan. Uit het onderzoek is onder meer gebleken dat bijvoorbeeld de gemeenten Aalst, Dreischor, Nistelrode, Norg, Stan-

Schema 3. *Archieven van Overijsselse katoenindustriebedrijven van nationaal belang*

daar buiten en Steenwijkerwold een relatief belangrijke textielnijverheid hebben gekend maar dat er vooralsnog geen textielondernemingen met naam en toenaam zijn getraceerd. Van een nog groter aantal gemeenten waar een belangrijke textielnijverheid heeft bestaan, zijn wel de namen van ondernemingen bekend maar zijn nog geen bedrijfsarchieven opgespoord.

Met het 8-stappenplan is het ons inziens heel goed mogelijk om zeer gericht te werk te gaan, ongeacht het niveau van waaruit een bedrijfstak wordt bekeken: landelijk, regionaal of plaatselijk.

6. Plan de campagne

Hoe kan nu het model met succes in de praktijk worden toegepast? In *Stap voor stap* is aangegeven dat niet alle door ons voorgestelde stappen door iedere archivaris, die betrokken is bij het proces van macro-selectie, hoeven te worden gezet. De meest doelmatige aanpak is het eenmalig verrichten van bedrijfstakstudies waarin de kwantitatieve en kwalitatieve gegevens in kaart worden gebracht. Archivarissen zouden kunnen worden ontlast indien de eerste vijf stappen via een eenmalige operatie worden afgelegd. Indien voor elke bedrijfstak dergelijke overzichten

worden samengesteld kan elke archivaris ongeacht het werkingsgebied waarvoor hij of zij verantwoordelijk is, gericht te werk gaan.

In de nabije toekomst hoopt het NEHA - wederom met financiële steun van de overheid en het bedrijfsleven - een begin te maken met het inventariseren van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens voor alle bedrijfstakken in Nederland. De hieruit voortvloeiende studies en onderzoeksresultaten vormen de instrumenten voor een praktisch en doelmatig selectie- en acquisitiebeleid voor bedrijfsarchieven. De toegevoegde waarde van dit onderzoek reikt echter veel verder. Van groot belang is dat met dezelfde onderzoeksresultaten nieuwe bouwstenen worden aangedragen voor de selectie van industrieel erfgoed in het algemeen. Tegelijkertijd kunnen waardevolle maar nog steeds niet ontsloten bronnen zoals nijverheidsstatistieken, beroeps- en bedrijfstellingen voor een brede groep onderzoekers toegankelijk worden gemaakt.¹⁷ Niet in de laatste kan met dit project een bijdrage worden geleverd aan het verleggen van de koers van het economisch- en bedrijfshistorisch onderzoek. Inmiddels zijn er tal van interessante studies over individuele ondernemingen verschenen. Waar het aan ontbreekt zijn voldoende studies waarin het perspectief wordt verbreed tot een gehele bedrijfstak of de Nederlandse economie als geheel. Dit soort onderzoek is niet alleen vanuit (historisch-) wetenschappelijke optiek relevant, maar kan tevens het blikveld van beleidsmakers bij bedrijven, bij economische belangenorganisaties en bij de overheid verruimen.

Met deze hoopvolle perspectieven moeten wij, ook in de jaren na het Jaar van het Industrieel Erfgoed, vele stappen verder kunnen komen.

17 Voor het belang zie: F.C.J. Ketelaar, 'Gebruik van archieven in de sociaal-economische geschiedenis' in: *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 58 (1995)315-317 en K.E. Sluyterman, 'Ruggegraatuitgaven buiten het terrein van de overheid; het bedrijfsleven' in: *Bronontsluiting voor de negentiende en twintigste eeuw. Teksten van een symposium georgansieerd door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis* / (red.) B.G.J. de Graaff en A.J. Veenendaal jr. (Interne publikatie van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis Den Haag 1995) 21-24.